

LARS YLANDER

Dybdeøkologi og kosmisk livserotik

– Introduktion til Ludwig Klages' "Menneske og jord"

I oktober 1913 mødtes et par tusind unge en weekend på det sagnomspundne bjerg Hohen Meißner i Hessen til den første sammenkomst for en ny sammenslutning, der kaldte sig den Frityske Ungdom. Det var en blandet skare af studenterforeninger, friluftsvandrekubber, landskolehjem og diverse forbund, dog alle under indflydelse af livsreformbevægelsen, der med sin afsmag for traditionel borgerskabskultur og larmende, beskidte byer søgte nye idealer for sund livstil, hygiejne og naturdyrkelse. Arrangementets ydre anledning var, at kejser Wilhelm II (r. 1888-1918) havde valgt at fejre hundredåret for de allierede nationers sejr over Napoleon i slaget ved Leipzig i 1813, den såkaldte 'Völkerschlacht', med indvielsen af et mastodontisk mindesmærke på den tidligere slagmark med alt, hvad der kunne krybe og kravle af symboler på militarisme, nationalisme og kejsermagt.

Imidlertid var der i deltagerskaren af livsreformbevægede unge på Hohen Meißner betydelige interne forskelle. Nogle kom bare for at hygge sig, synge og danse kædedans, andre for at agitere, lytte og debattere. I opposition til borgerskabets livsstil var alkohol og tobak bandlyst. Det havde gruppen af såkaldte 'abstinenslere' fået gennemført. Pacifister som reformpædagogen Gustav Wyneken (1875-1964), der bl.a. havde følgeskab af en ung Walter Benjamin (1892-1940), talte for fred, mens højredrejede Wandervogel-deltagere fra Østrig, under indtryk af en slavisk trussel fra Østeuropa, nu og da mente sig inspireret til at råbe "Waffen hoch!". En tidligere marineofficer, sidenhen pacifistisk, samfundskritisk forfatter, Hans Paasches (1881-1920) bevingede ord på Hohen Meißner "Es brennt im deutschen Haus – Wir sind die Feuerwehr!"¹ er gået over i det tyske sprog. Benjamin beretter selv i en kort tekst skuffet om antisemitiske tilråb under festlighederne, der vakte mere bifald end Wynekens fredstale (Benjamin 1913; Osteroth 2013). Store dele af

den civilisationskritik, psykologen og livsfilosoffen Ludwig Klages (1872-1956) fremførte i sit lange foredrag ”Menneske og jord”, har de fleste på bjerget nok kunnet tilslutte sig. Men det være usagt, hvorledes man har debatteret hans dybdeøkologiske syn og kosmiske livserotik.

Klages fører sit argument som en diagnosticerende anklage. Han opregner mængder af udryddede eller truede dyrearter kloden rundt, som den ’civiliserede’ menneskehed har på samvittigheden. ’Civilisation’ og ordets derivater skriver han konsekvent i anførselstegn. Han nævner meningsløst ødelæggende overgreb på økosystemer, forurening og afskovning.² Endvidere taler han om landskaber, kulturelle vaner og skikke, oprindelige folk, boformer, værktøjer, musikinstrumenter og musik som ofre for civilisationens tekniske hærgen. Den skitserede diagnose af verdens tilstand er symptom på fremskridtsmenneskets kollektive vanvid. Problemet er, at fremskridtsmennesket forveksler magt med værdi i sig selv. Det forstår ikke den dybe lykke, der beror på menneskets følelse af sammenhæng med kosmos, sådan som f.eks. antikkens græker iagttog sig i forhold til den indre og ydre menneskeskønhed, han fandt i de olympiske guders billeder, eller som det goetheske menneske så sig selv handle med sine styrker og svagheder midt i den levende verdens omskiftelige strøm. Hvad fremskridtsmennesket kender til, er blot tilfredsstillelsen ved tomme succeser uden sans for skønhed og liv.

Klages foregriber, at modparten, konfronteret med listen over den skændede natur, nu og da vil kunne bringes til at indrømme, at noget ikke er helt, som det burde være, men man vil have atter andre argumenter om nytte, økonomi og fremskridtmæssig nødvendighed på rede hånd til at kunne retfærdiggøre fortsættelsen af ødelæggelserne. Klages søger derfor dybere efter roden til det, han betegner som en sygelig morderiskhed over for alt levende i den civiliserede menneskehed. Han finder frem til en forbistret sammenvævning af kapitalisme, reduktionistisk videnskab, teknologisk effektivitet og kristendom, der understøtter hinanden i tilintetgørelsesmani. Hen imod slutningen lader han forstå, at de alle er del af en bagvedliggende magt, han kalder for ånd (Geist).

Grundtanken i Klages’ filosofi er netop den antagonistiske dualisme mellem ånd og sjæl. Tanken, udviklet omkring 1910, er beskrevet mere eksplicit andre steder i hans værk. Med det fokus der i

”Menneske og jord” er på kærlighed og omsorg, kan det være passende at gengive den med et citat fra Klages’ bog om eros:

Kosmosset lever, og alt liv er polariseret i sjæl (psychæ) og krop [Leib] (soma). Hvor der er levende krop, er der også sjæl; hvor der er sjæl, er der også levende krop. Sjælen er kroppens mening [Sinn], kroppens billede er sjælens tilsynkomst [Erscheinung][...]. (Klages 1926: 63)

Ikke kun mennesket har krop og sjæl, oplevede landskaber har det f.eks. også. Når et landskab i ”Menneske og jord” omtales som et ’billede’, skal det forstås som landskabets tilsynkommende sjæl i oplevelsen af det. Billedet er virkeligt, og det virker på den oplevende sjæl, der lader sig hengive til det. Mennesket er som sjælfuldendt enkeltvæsen oprindeligt indvævet i det kosmiske liv, men:

Nu viser menneskeheden historie os i mennesket og *kun* i mennesket en nådesløs kamp mellem det overalt udbredte liv og en magt *uden for rum og tid*, som vil adsplitte polerne, og dermed tilintetgøre dem, afsjæle kroppen og afkroppe sjælen: Man kalder den ånden (logos, pneuma, nus). (Klages 1926: 64)

Ånden bryder ind i menneskets virkelighedssammenhæng med begrebslig erkendelse, tingsliggørelse, bevidsthedsdyrkelse og jegidentitet. Som en kile klemmer ånden sig ind mellem kroppen og sjælen, skaber en unaturlig dualisme mellem krop og sjæl og påbegynder en fremmedgørelse af mennesket over for naturen, både naturen i mennesket selv og naturen som det kosmiske liv, som mennesket er en del af. Det er den proces, der accelereres af kristendom, moderne videnskab og kapitalisme. Det man kalder ’verdenshistorie’ er, ifølge Klages, fortællingen om denne fremadskridende åndskamp mod sjælen og livet. Og det er vel at mærke ikke noget fremskridt.

I det omfang det civiliserede menneske udpiner den natur, som det og fremtidige generationer er afhængige af, er det selvundergravende. Klages hævder, at denne selvundergravelse er tegn på, at vi lever i tidsalderen for sjælens undergang. Sjælen går altså under, før menneskene, som ånden har i sin magt, gør det. Udover skaderne på naturen ser man resultatet i den triste menneskelige eksistens på hverdagsplanet, i det moralske forfald, i visdomsforfaldet, i fraværet

af store personligheder, fraværet af stor kunst og i kærlighedsløsheden. I forbindelse med en beskrivelse af den kritisable kulturtilstand siger Klages:

Men lige så mange føler beklemt sammenbruddet og den voksende glædesløshed. Ingen tidsalder har endnu oplevet en utilfredshed, der var større og mere giftig. Store og små grupper slutter sig hensynsløst sammen om særinteresser; virksomheder, samfundslag, folk, racer, bekendelser støder hårdt mod hinanden i seje kampe om overlevelse; og inden for hvert forbund støder igen de enkelte mennesker, fulde af egoisme og ærgerrighed, mod hinanden. (Klages 1929: 29f; se side 37 i dette nummer)

Man kunne tilføje, at krigsudbruddet i 1914 ikke var udtryk for noget afgørende nyt, men snarere et udkomme af civilisationens sjælløse, morderlige parathed. Klages gør meget ud af at skelne den naturlige sfære fra civilisationens sociale sfære. Der er en tendens til at læse naturen forkert. Man tror, man kan se ”kampen for tilværelsen” udspille sig i naturen, men i virkeligheden overfører man fejlagtigt strukturelle forhold i den sociale orden til naturen, der ifølge Klages slet ikke kender til en lignende kamp. Det naturlige liv er snarere præget af symbiotisk omsorg.³

De monoteistiske religioners syn på kærlighed og natur er blandt de grunde, Klages har til at foragte dem. I ”Menneske og jord” er det især kristendommen, der står for skud. Dens tvivlsomme kærlighedsbud gælder kun mellem mennesker og ikke mellem mennesker og natur. Imidlertid skal denne historiske misere føres tilbage til den jødiske gud, der netop var en forbundsguddom (Verbandsgottheit) og ikke en naturguddom (Bodengottheit). Med denne guddoms sejr og dens selvophøjelse til den eneste, sande gud, blev naturen frataget sine hedenske guddomme. Og var naturen selv først blevet gudløs, kunne mennesket siden gøre med den, hvad det ville og formåede. Som erstatning for de gamle naturreligiøse tabuer, der helligholdt træer, klipper, floder osv., er lovfæstet naturbeskyttelse ifølge Klages et meningsfuldt moderne træk, der skal bevare truede plante- og dyrearter, deres habitater og økosystemer.⁴

Den dybere redning skal imidlertid komme fra det indre liv, som må undergå en vending fra åndelig dominans til en sjælelig. Sjælen karakteriseres af kærlighed til livet som sådant, til det kosmiske liv.

Man kan sagtens forestille sig en miljøorienteret økologi, der med videnskabens og kapitalens hjælp anlægger en hensyntagen til omverdenens bæredygtighed med den menneskelige nytte for øje, men den vil være radikalt forskellig fra en dybdeøkologi, der drager omsorg for jorden og naturen. Den første vil være åndens økologi, den anden sjælens økologi.

Foredragets uortodokse slutning med det lange citat fra Eichendorffs *Abnung und Gegenwart* kalder på en fortolkning. Foredraget begyndte med en kendetegning af 'vores tid' – en tid præget af en farligt falsk fremskridtstanke, der udover at ødelægge naturer og kulturer verden rundt truer med at realisere Nietzsches skrækvision om de sidste menneskers samfund. Nu ender foredraget også med et udsagn om 'vores tid', men udtalt metaforisk og med profetisk dybde af en relativt ung, dog erfaren og følsom hovedperson i slutningen af Eichendorffs roman. Han er absolut ikke noget fremskridtsmenneske. Ånd har ikke knægtet ham, hvis sjæl tværtimod er åben for det kosmiske liv, men også for den patologiske kulturtilstand, der i det billedrige udsagn bevæger hans ord. Uden at gå ind i hvad han siger, kan man uddrage det, der har tydelig relevans for Klages' pointer. For det første bringes citatet eksplicit på banen som et udtryk for de fødselsveer, man må forberede sig på, idet man søger den eneste redning, der giver mening, selv om den ikke står i menneskets magt. Klages har i foredraget forsøgt at indkredse, hvorfor naturbeskyttelse og andre bevægelser, der tjener livet, har historisk svære betingelser i tiden. Men i sidste ende er det et opråb til handling – en handling, der ikke ligger lige for. Ånden har stort set ryddet sjælen af vejen, og før en omvendning, en revolution, ikke en politisk, men en indre livsvending sætter sig igennem, kan man intet håb gøre sig om, at jorden og mennesket selv står til at redde. For det andet er det et billede på det kosmiske kollaps, på katastrofen, som det åndsdominerede fremskridt uvægerligt fører til, ikke på grund af barbari, men på grund af dannelsen (Bildung) ført ud i sin yderste, 'civilisatoriske' konsekvens: "For ud af vor dannelses tryllerøg vil et krigsspøgelse tage form." For det tredje er mennesket ikke i billedets centrum, men det er derimod jorden. Hvis fremskridtsmennesket til nøds havde haft øje for en humanistisk, miljøorienteret økologi, hvor menneskelige behov satte dagsordenen, så flyttes fokus nu til en dybdeøkologi, hvor jorden har

forrang. Kun således vil jorden blive fri for menneskelige plager.⁵ For det fjerde ser man ikke verdenshistorien fortsætte efter denne revolution, men en æra for sjælens dominans over ånden indvarsles. For det femte er det derfor livets værdi, der genrejses, hvor skønhed, sandhed og ret får betydning på ny og de tomme magtlyster forvises. På trods af al gru og krigen er der en grundstemning i billedet af en levende kosmisk erotik i sammenflettet af universets store og små enkeltvæsner. For det sjette, hvad gru og krigen angår, blev Klages i valget af citatet nærmest profetisk med henblik på, hvad der skete den følgende sommer. Tager man den profeti for pålydende, skulle krigen ikke blive en kort, nærmest romantisk affære, der rensede luften mellem Europas stormagter, men en unaturlig lang helvedesnat, som kun mirakler til sidst ville få gjort ende på. Klages taler ikke direkte om krig i sit foredrag andet end her til sidst. Han var utvivlsomt pacifist. Træt af krig og militarisme flyttede han allerede 1915 til det neutrale Schweiz, hvor han boede til sin død. Endelig for det syvende får Klages stilistisk med citatet skabt et radikalt brud på foredragets lange anklage, som her afløses af en digterisk beskrivelse af, hvordan vendingen, han taler om, vil føles, således at man faktisk oplever det og måske efterlades med fornemmelsen af, at det ikke er så umuligt endda. Ikke for *unge* mennesker i hvert fald, som han jo på bjerget henvender sig til.

Alligevel er det ikke forkert at kalde Klages kulturpessimist, hvilket han var i lige høj grad før og efter første verdenskrig. Selv om det virkelig interessante ikke er at få sat ham i bås, men at genopdage hans næsten glemte tænkning, slutter vi på en klassifikatorisk note. Om kulturpessimismen som næringsbund for den senere nationalsocialisme siger Reinhard Falter, forfatteren til en relativt ny monografi om Klages:

Hvis man anser enhver, der skånselsløst udstiller den senborgerlige ukulturs tomhed, for at berede barbariets frembrud, så er Klages skyldig – han gik dog fra begyndelsen ikke med ad den vej, nationalsocialismen slog ind på; han var hverken socialist eller nationalist, og slet ikke en populistisk folketaler. End ikke begejstringsbølgen fra 1914 kunne smitte ham. Krigen forekom ham ikke som et brud ud af den borgerlige tranghed, men som symptom på en tøjlesløs sygelig mordlyst, der ganske vist ikke frembød nogen virkelig ny ødelæggelsesdimension. (Falter 2003: 104)⁶

Hvor mange tilhørere, der lod sig medrive af Klages' foredrag på Hohen Meißner, skal der her ikke gisnes om. Men kendt er det, at han havde en varig indflydelse på Walter Benjamins tænkning (Wolin 2013) – til stor fortrydelse for Adorno, der ellers kunne se meget af sin og Horkheimers samfundskritik i *Oplysningens dialektik* foregrebet 30 år tidligere af Klages i "Menneske og jord". Ud over de mange idéhistoriske flugtlinjer, man kan tegne, har de originale iagttagelser og grundige analyser rundt omkring i Klages' værker meritter på egne betingelser. Rystes de fri af de forældede forestillinger og usympatiske holdninger, man også finder der, kan de måske endda få ny aktualitet. Jeg ser dem f.eks. bibringe filosofisk tankekraft til James Lovelocks Gaia-hypotese – den naturvidenskabelige betragtning af Jorden som et levende, selvregulerende system (Lovelock 2007; 2009). Landskabsarkitekten Charles Jencks' fascinerende kunsthaven The Garden of Cosmic Speculation i Skotland styrkes ligeledes i sin hensigt – at hylde og menneskeliggøre det naturvidenskabelige verdensbillede – ved at inddrage Klages' kosmisk erotiske, 'genfortryllende' tankebaner (Jencks 2009). Men også i mange andre henseender er der levende inspiration at finde, så nyd læsningen af Klages, nu på dansk, og giv ham en ordentlig rystetur.

Noter

- 1 "Det tyske hus brænder – Vi er brandværet!"
- 2 Observationen som præger titlen på Rachel Carsons berømte bog *Silent spring* (1962), er foregrebet af Klages, når han om lærkerne, der er forsvundet på landet, siger: "Sågar på landet er der blevet uhyggeligt stille."
- 3 I sin bog *Das sogenannte Böse* fra 1966 stiller adfærdsbiologen og den senere nobelpristager Konrad Lorenz spørgsmålet, hvad meningen er med den åbenbare aggressivitet, man finder hos nogle dyrearter. Han viser, at det er de selvsamme dyr, der har en særlig evne til at knytte kærlighedslignende, troskabsprægede bånd. Hans konklusion er, at aggression og "bånd" grunder i det samme instinkt, som har en klar artsbevarende funktion. Lorenz' berømte bog "Die acht Totsünden der zivilisierten Menschheit" fra 1973 kan læses som en naturforskers pessimistiske opråb til en patologisk, afstumpet civilisation, der bevidstløst amokløber sit eget endeligt i møde – helt i Klages' ånd.

- 4 Det var den stærkt antisemitiske, folkenationalistiske musiker og komponist Ernst Rudorff, der havde ført an i bevægelsen for ikke bare 'Naturschutz', men også 'Heimatschutz', som var et nyt ord i tiden og et udtryk for viljen til ligeledes at beskytte lokale landskaber, kulturelle vaner og skikke. I "Hvad med kulturen?" fra 1933 omtaler Poul Henningsen to forskellige tilgange til naturen. På baggrund af Hitlers radikale naturbeskyttelse- og dyreværnsideologi er naturbeskyttelse for PH en højrepolitisk uting. Det sympatiske venstreorienterede modstykke er at sørge for adgang til naturen, så alle har mulighed for at drage ud i den og bruge den. Men modstillingen er åbenlyst falsk. PH diskuterer slet ikke muligheden for formidling mellem de to tilgange og har intet blik for rationalet i naturbeskyttelsesprogrammet, der handler om bevarelsen af truede arter og sikring af økosystemer mod kommerciel rovdrift (Henningsen 1974: 12, 14).
- 5 I Luc Ferrys bog *Den nye økologiske orden*, der i et forsvar for en demokratisk, reformistisk, humanistisk økologi angriber dybdeøkologien for dens radikalitet og antihumanisme, er Klages mærkværdigt fraværende.
- 6 Falter tilslutter sig i øvrigt den russiske anarkist, geograf og zoolog Peter Kropotkins (1842-1921) betegnelse af Klages som en konservativ anarkist (Falter 2003: 59).

Litteratur

- Benjamin, Walter (1913): "Die Jugend schwieg", fundet via <https://archive.org/stream/GesammelteSchriftenBd.2/BenjaminGs2#page/n63/mode/2up>
- Falter, Reinhard (2003): *Ludwig Klages – Lebensphilosophie und Zivilisationskritik*, München: Telesma.
- Ferry, Luc (1994): *Den nye økologiske orden: træet, dyret og mennesket*, København: Munksgaard/Rosinante.
- Henningsen, Poul (1974, [1933]): "Hvad med kulturen?" i *Kulturkritik*, bind II, København: Rhodos.
- Jencks, Charles (2009): *The Garden of Cosmic Speculation*, London: Frances Lincoln Ltd.
- Klages, Ludwig (1926): *Vom kosmogonischen Eros*, Jena: Eugen Diederichs Verlag.
- Klages, Ludwig (1929): *Mensch und Erde: Sieben Abhandlungen*, Jena: Eugen Diederichs Verlag.
- Lovelock, James (2007): *The Revenge of Gaia. Why the Earth is Fighting Back and How We Can Still Save Humanity*. London: Penguin Books

- Lovelock, James (2009, [1979]): *Gaia – A new look at life on Earth*, Oxford: Oxford University Press.
- Osteroth, Reinhard (2003): "Feuer machen, tanzen, frei sein" i *Die Zeit Geschichte* (2/2013), s. 76-82, *Anders Leben, wilder denken, freier lieben, grüner wohnen – Jugendbewegung und Lebensreform in Deutschland um 1900*.
- Wolin, Richard (2013): "Walter Benjamin Meets the Cosmics: A Forgotten Weimar Moment", fundet via https://www.google.dk/#q=wolin_revised_10-13_benjamin_meets_the_cosmics-2.doc%2F

